

Анализа података у биологији

Марија Цупарић

Дванаести час

- ★ Желимо да тестирамо једнакост више од две средње вредности
- ★ Имамо три или више популација или је популација подељена на три или више подпопулација
- ★ У питању је уопштење t —теста
- ★ Разматраћемо

једнофакторску дисперзиону анализу - уопштење независног t —теста

рандомизирани комплетни блок дизајн - уопштење спареног t —теста

- ★ Сам назив је повезан са тим да постоји само једна променљива која се директно проучава
- ★ Сваки елемент је класификован у тачно једну категорију те променљиве
- ★ Разликујемо две ситуације:
 - (1) Имамо једну популацију и интересује нас ефекат k различитих третмана. Случајан узорак обима n делимо на k подузорака обима $n_1, n_2, \dots, n_k$. Свака група добија различит третман. Тестирамо нулту хипотезу да су ефекти свих третмана једнаки, док је алтернативна да постоји бар нека разлика.
 - (2) Имамо k популација на којима проучавамо исто обележје. Извлаче се узорци обима $n_1, n_2, \dots, n_k$. Свакој групи даје се исти третман. Тестирамо нулту хипотезу да су ефекти третмана исти у свим популацијама, док је алтернативна хипотеза да постоји бар нека разлика.
- ★ У оба случаја тестирамо $H_0 : m_1 = m_2 = \dots = m_k$ против алтернативе $H_1 : m_i \neq m_j$ за неко i и j , где је m_i средња вредност за i -ти третман односно i -ту популацију

Пример

- (1) Разматра се једна популација биљака исте врсте. Испитује се утицај различитих метода ђубрења на просечну висину биљака. Третмани:

- T_1 стандардно ђубрење
- T_2 органско ђубрење
- T_3 минерално ђубрење
- T_4 комбиновано ђубрење

Случајан узорак од n биљака дели се у $k = 4$ група, при чему свака група добија другачији третман. Након одређеног периода мери се висина биљака.

$$H_0 : m_1 = m_2 = m_3 = m_4$$

H_1 : бар једна просечна висина се разликује

- (2) Разматрамо 4 различите популације биљака исте врсте које расту на различитим стаништима, а проучавамо исто обележје: висину биљака. Са сваког станишта узима се узорак обима n_1, n_2, n_3, n_4 . Све биљке се посматрају у истом периоду развоја и мере под истим условима.

$$H_0 : m_1 = m_2 = m_3 = m_4$$

H_1 : постоји разлика између бар два станишта

Користи се следећа нотација:

X_{ij} j -ти елемент у i -тој групи

n_i број елемената у i -тој групи

$T_{i\bullet} = \sum_{j=1}^{n_i} X_{ij}$ збир елемената у i -тој групи

$\bar{X}_{i\bullet} = \frac{T_{i\bullet}}{n_i}$ средња вредност елемената у i -тој групи

$T_{\bullet\bullet} = \sum_{i=1}^k \sum_{j=1}^{n_i} X_{ij} = \sum_{i=1}^k T_{i\bullet}$ збир свих елемената узорка

$\bar{X}_{\bullet\bullet} = \frac{T_{\bullet\bullet}}{n}$ средња вредност свих елемената узорка

Дефиниција: Модел једнофакторске дисперзионе анализе је

$$X_{ij} = m + (m_i - m) + (X_{ij} - m_i),$$

где је

- ★ m средња вредност свих популација (целе популације)
- ★ $m_i - m$ ефекат i -те групе (i -тог третмана)
- ★ $X_{ij} - m_i$ случајно (индивидуално) одступање у оквиру i -те групе (третмана)

Претпоставке модела:

- ★ k узорака из k група међусобно су независни
- ★ унутар сваке групе случајна променљива која се проучава има нормалну расподелу са средњом вредношћу m_i и истом дисперзијом σ^2 .

Тачкастим оцењивањем непознатих параметара модела добија се

$$X_{ij} - \bar{X}_{..} = (\bar{X}_{i.} - \bar{X}_{..}) + (X_{ij} - \bar{X}_{i.})$$

где је $\bar{X}_{i.}$ средња вредност узорка из i -те групе, док је $\bar{X}_{..}$ средња вредност свих елемената свих узорака.

Сабирањем квадрата ових једначина за свако X_{ij} добија се

$$\sum_{i=1}^k \sum_{j=1}^{n_i} (X_{ij} - \bar{X}_{..})^2 = \sum_{i=1}^k n_i (\bar{X}_{i.} - \bar{X}_{..})^2 + \sum_{i=1}^k \sum_{j=1}^{n_i} (X_{ij} - \bar{X}_{i.})^2$$

укупно одступање свих елемената узорка од заједничке средње вредности (укупна варијабилност целог узорка)

=

одступање средњих вредности група од заједничке средње вредности (укупно одступање међу групама) - то је оно што испитујемо да ли постоји

+

одступање елемената узорка од средње вредности своје групе (индивидуално одступање унутар група) - случајна грешка

$$SST = SSG + SSE$$

Дефиниција: Средње одступање по групама MSG и средње одступање унутар група MSE рачунају се као

$$MSG = \frac{SSG}{k-1}, \quad MSE = \frac{SSE}{n-k}.$$

Тест статистика је

$$F_0 = \frac{MSG}{MSE},$$

која има Фишерову расподелу с параметрима $\nu_1 = k-1$ и $\nu_2 = n-k$.
 p - вредност теста је површина Фишерове $F_{k-1, n-k}$ расподеле десно од вредности f_0 коју је тест статистика узела у узорку.

Рачунске формуле

$$SST = \sum_{i=1}^k \sum_{j=1}^{n_i} x_{ij}^2 - \frac{T_{\bullet\bullet}^2}{n}$$

$$SSG = \sum_{i=1}^k \frac{T_{i\bullet}^2}{n_i} - \frac{T_{\bullet\bullet}^2}{n}$$

$$SSE = SST - SSG$$

ANOVA табела

Извор варијације	Степени слободе	Сума квадрата	Средње одступање	F -статистика
Третман	$k - 1$	SSG	$MSG = \frac{SSG}{k - 1}$	$\frac{MSG}{MSE}$
Грешка	$n - k$	SSE	$MSE = \frac{SSE}{n - k}$	
Укупно	$n - 1$	SST		

Пример Социолог испитује утицај броја деце у породици на самосталност особе, на популацији бруцоша једног универзитета. Популација је подељена на четири групе, породице с једним, двоје, троје или више од троје деце. Узети су узорци обима 15, 15, 14 и 13 и сваком је дато да попуни анкетни лист на основу чијег је резултата процењена самосталност особе. Тестирамо нулту хипотезу $H_0 : m_1 = m_2 = m_3 = m_4$. Добијени подаци су:

Број деце у породици			
једно	двоје	троје	више од 3
59.1	61.2	73.4	73.1
84.4	71.0	69.3	95.7
76.0	46.6	64.9	91.1
59.5	54.0	48.7	49.7
60.1	66.6	67.7	94.9
73.4	56.6	72.5	65.8
64.1	70.5	68.8	75.8
69.4	72.8	79.9	77.2
56.4	58.5	77.7	86.2
67.1	48.7	79.2	61.1
97.6	63.3	56.7	83.1
58.5	74.8	60.1	95.6
70.7	53.1	69.8	83.8
51.8	69.9	58.2	
53.2	65.5		
$T_{1\bullet} = 1001.3$	$T_{2\bullet} = 933.1$	$T_{3\bullet} = 946.9$	$T_{4\bullet} = 1033.1$
$T_{\bullet\bullet} = 3914.4$			

$$\sum_{i=1}^4 \sum_{j=1}^{n_i} x_{ij}^2 = 59.1^2 + 84.4^2 + \dots + 83.8^2 = 277845.9$$

$$\frac{T_{\bullet\bullet}^2}{n} = \frac{3914.4^2}{57} = 268816.27$$

$$SST = \sum_{i=1}^4 \sum_{j=1}^{n_i} x_{ij}^2 - \frac{T_{\bullet\bullet}^2}{n} = 9029.63$$

$$\sum_{i=1}^4 \frac{T_{i\bullet}^2}{n_i} = \frac{1001.3^2}{15} + \frac{933.1^2}{15} + \frac{946.9}{14} + \frac{1033.1}{13} = 271029.07$$

$$SSG = \sum_{i=1}^4 \frac{T_{i\bullet}^2}{n_i} - \frac{T_{\bullet\bullet}^2}{n} = 2212.80, \quad SSE = SST - SSG = 6816.83$$

$$MSG = \frac{SSG}{k-1} = 737.60, \quad MSE = \frac{SSE}{n-k} = \frac{6816.83}{57-4} = 128.62$$

$$f_0 = \frac{MSG}{MSE} = 5.73$$

Извор варијације	Степени слободe	Сума квадрата	Средње одступање	F -статистика
Третман	3	2212.80	737.60	5.73
Грешка	54	6816.83	128.62	
Укупно	56	9029.63		

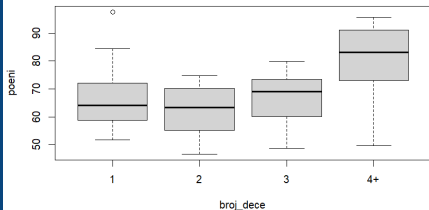
Користећи $F_{3,53}$ расподелу, добија се да је p -вредност теста 0.002 ($1 - pf(5.73, 3, 53)$), па закључујемо да постоји утицај броја деце у породици на самосталност особе.


```

samostalnost$broj_dece <- factor( samostalnost$broj_dece, levels =
  c("jedno", "dvoje", "troje", "vise"), labels = c("1", "2", "3",
    "4+") )
plot(poeni~broj_dece,samostalnost)
    
```



```

jda.samostalnost<-aov(poeni~broj_dece,samostalnost)
summary(jda.samostalnost)
    
```

	Df	Sum Sq	Mean Sq	F value	Pr(>F)
broj_dece	3	2213	737.6	5.735	0.00179 **
Residuals	53	6817	128.6		

 Signif. codes: 0 '***' 0.001 '**' 0.01 '*' 0.05 '.' 0.1 ' ' 1

Једнофакторска дисперзиона анализа се користи да се упореде средње вредности k популација. Након анализе налазимо се у тачно једној од следеће две ситуације:

немамо доказа да одбацимо H_0 : Нисмо успели да нађемо никакву разлику међу k популација. Анализа се ту завршава.

одбацили смо H_0 : Постоји бар нека разлика међу средњим вредностима, али још увек немамо одговор међу којим групама постоји разлика. Анализа није завршена, потребно је накнадно упоређивање.

- ★ Постоји више метода накнадног упоређивања: овде ћемо размотрити Бонферонијеве T —тестове и Тјукијев тест поштених значајних разлика

- ★ Ако разматрамо k група, онда имамо $\binom{k}{2} = \frac{k(k-1)}{2}$ могућих парова средњих вредности које треба упоредити
- ★ Бонферонијев метод извршава $\frac{k(k-1)}{2}$ могућих тестова за тестирање $H_0 : m_i = m_j$ против $H_1 : m_i \neq m_j$ (двострани стандардни t —тестови)
- ★ Тест статистика за упоређивање m_i и m_j је

$$T_0 = \frac{\bar{X}_{i\bullet} - \bar{X}_{j\bullet}}{\sqrt{MSE(\frac{1}{n_i} + \frac{1}{n_j})}}$$

која, при H_0 , има Студентову расподелу са $n - k$ степени слободе

- ★ Пошто истовремено радимо $\frac{k(k-1)}{2}$ тестова, p —вредност сваког од њих мора бити мања од $\frac{2\alpha}{k(k-1)}$
- ★ Није увек обавезно обавити свих $\frac{k(k-1)}{2}$ тестова, већ истраживач може изабрати оне где сматра да ће открити разлику

Желимо сада, на нивоу $\alpha = 0.1$ да откријемо за које температуре је значајно различита количина избачених материја. Пошто имамо $\frac{5.4}{2} = 10$ комбинација, треба да обавимо 10 тестова на нивоу 0.01. На пример, ако тестирамо $m_1 = m_2$ против $m_1 \neq m_2$ имамо да је

$$t_0 = \frac{|46 - 38.7|}{\sqrt{7.63(\frac{1}{6} + \frac{1}{6})}} = 4.58.$$

Користећи Студентову расподелу са $30 - 5 = 25$ степени слободе, добија се да је p -вредност мања од 0.01. Закључујемо да постоји разлика у количини одбачених материја при температурама I и II.

Слично се тестови обављају и у осталим случајевима.


```
temperatura_df <- data.frame( temperatura = factor(rep(c("I", "II",
  "III", "IV", "V"), each = 6)), vrednost = c( 40, 45, 42, 48, 50, 51,
  36, 42, 38, 39, 37, 40, 49, 51, 53, 53, 52, 50, 47, 49, 51, 52, 50, 51,
  55, 60, 62, 63, 59, 61 ) )
pairwise.t.test(temperatura_df$vrednost, temperatura_df$temperatura)
```

Pairwise comparisons using t tests with pooled SD

data: temperatura_df\$vrednost and temperatura_df\$temperatura

	I	II	III	IV
II	0.00042	-	-	-
III	0.00780	2.1e-07	-	-
IV	0.03794	1.3e-06	0.41094	-
V	3.7e-08	6.7e-12	6.1e-05	8.8e-06

P value adjustment method: holm

Вредности у табели представљају p -вредности тестова, тако да одатле можемо да закључимо где постоје разлике у количини одбачених материја.

Овај тест је својеврсно побољшање Бонферијевих тестова. Тјукијева критика састоји се у томе да накнадна упоређивања нису међусобно независна и да се дисперзија оцењује на основу свих група, што мења расподелу тест статистике. Тест статистика за упоређивање m_i и m_j је иста као код Бонферијевог теста,

$$Q_0 = \frac{\bar{X}_{i\bullet} - \bar{X}_{j\bullet}}{\sqrt{MSE(\frac{1}{n_i} + \frac{1}{n_j})}}$$

а разлика је у томе што је сада њена расподела под нултом хипотезом такозвана Тјукијева расподела. Често се резултат теста приказује преко интервала поверења

$$\bar{X}_{i\bullet} - \bar{X}_{j\bullet} \pm q_{k,n-k,1-\alpha} \sqrt{MSE \left(\frac{1}{n_i} + \frac{1}{n_j} \right)}$$

и интервали који не садрже нулу представљају значајне разлике између одговарајућих група.

Пример Вратимо се на базу података са температурама и применимо Тјукијев тест.

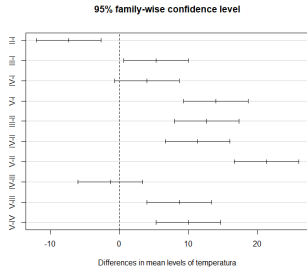


```
jda.temperatura<-aov(vrednost~temperatura, temperatura_df)
TukeyHSD(jda.temperatura)
plot(TukeyHSD(jda.temperatura))
```

Tukey multiple comparisons of means
95% family-wise confidence level

Fit: aov(formula = vrednost ~ temperatura, data = temperatura_df)

temperatura	diff	lwr	upr	p adj
II-I	-7.333333	-12.0159829	-2.650684	0.0009176
III-I	5.333333	0.6506838	10.015983	0.0199661
IV-I	4.000000	-0.6826496	8.682650	0.1206577
V-I	14.000000	9.3173504	18.682650	0.0000000
III-II	12.666667	7.9840171	17.349316	0.0000003
IV-II	11.333333	6.6506838	16.015983	0.0000018
V-II	21.333333	16.6506838	26.015983	0.0000000
IV-III	-1.333333	-6.0159829	3.349316	0.9167059
V-III	8.666667	3.9840171	13.349316	0.0001099
V-IV	10.000000	5.3173504	14.682650	0.0000135

Закључци су исти као и раније.

Пример Применимо Бонфереонијев тест на базу самосталност.


```
pairwise.t.test(samostalnost$poeni, samostalnost$broj_dece)
```

Pairwise comparisons using t tests with pooled SD

data: samostalnost\$poeni and samostalnost\$broj_dece

	1	2	3
2	0.6098	-	-
3	0.8350	0.6098	-
4+	0.0230	0.0011	0.0363

P value adjustment method: holm

Закључак је да постоји значајна разлика између породица с двоје и породица с више од четворо деце, док се за остала упоређивања не може рећи да постоје значајне разлике.

Сада применимо и Тјукијев тест.

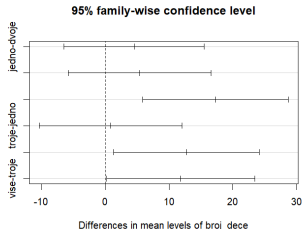
```
TukeyHSD(jda.samostalnost)
```

Tukey multiple comparisons of means
95% family-wise confidence level

Fit: aov(formula = poeni ~ broj_dece, data = samostalnost)

\$broj_dece

	diff	lwr	upr	p adj
jedno-dvoje	4.546667	-6.437592	15.53093	0.6923447
troje-dvoje	5.429048	-5.749638	16.60773	0.5744046
visе-dvoje	17.262564	5.863660	28.66147	0.0010458
troje-jedno	0.882381	-10.296304	12.06107	0.9967146
visе-jedno	12.715897	1.316994	24.11480	0.0231420
visе-troje	11.833516	0.247142	23.41989	0.0435942

- ★ Поред утицаја различитих третмана на групе, може се јавити и неки други утицај (променљива која се не проучава директно)
- ★ Ова променљива може имати утицаја на закључивање у вези са стварном разликом у срединама услед третмана

Пример. Желимо да испитамо постоји ли разлика у четири врсте асфалта за асфалтирање аутопута. Променљива коју меримо је степен истрошености након годину дана. Међутим, поред квалитета асфалта на истрошеност утичу и други фактори, као што су фреквентност саобраћаја и временске прилике. Зато одређујемо три различита места (блокове) на којима постављамо четири различите врста асфалта (групе).

Дакле, на основу тог утицаја делимо узорак на блокове тако да у оквиру сваке групе по један елемент узорка припада сваком од блокова. Третмани су онда случајно додељени у оквиру блока.

Ово је заправо уопштење спареног t —теста

блок	група					
	1	2	3	...	k	
1	X_{11}	X_{21}	X_{31}	...	X_{k1}	$T_{\bullet 1}$
2	X_{12}	X_{22}	X_{32}	...	X_{k2}	$T_{\bullet 2}$
3	X_{13}	X_{23}	X_{33}	...	X_{k3}	$T_{\bullet 3}$
$\vdots$	$\vdots$	$\vdots$	$\vdots$		$\vdots$	$\vdots$
b	X_{1b}	X_{2b}	X_{3b}	...	X_{kb}	$T_{\bullet b}$
	$T_{1\bullet}$	$T_{2\bullet}$	$T_{3\bullet}$	...	$T_{k\bullet}$	$T_{\bullet\bullet}$

X_{ij} елемент у i -тој групи и j -том блоку

k број група (и број елемената у оквиру једног блока)

b број блокова (и број елемената у оквиру једне групе)

kb укупан број елемената

$$T_{i\bullet} = \sum_{j=1}^b X_{ij} \text{ збир елемената у } i\text{-тој групи}$$

$$T_{\bullet j} = \sum_{i=1}^k X_{ij} \text{ збир елемената у } j\text{-том блоку}$$

$$T_{\bullet\bullet} = \sum_{i=1}^k \sum_{j=1}^b X_{ij} \text{ збир свих елемената узорка}$$

Дефиниција: Модел је

$$X_{ij} = m + (m_i - m) + (m_{\bullet j} - m) + (X_{ij} - m_i - m_{\bullet j} + m),$$

где је

- ★ m средња вредност свих популација (целе популације)
- ★ $m_i - m$ ефекат i -те групе (i -тог третмана)
- ★ $m_{\bullet j}$ ефекат j -тог блока
- ★ $X_{ij} - m_i$ случајно (индивидуално) одступање у оквиру i -те групе (третмана)

Коришећем тачкастих оцена параметара модела добија се

$$SST = SSG + SSB + SSE,$$

укупно одступање
свих елемената
узорка од заједничке
средње вредности
(укупна
варијабилност целог
узорка)

=

одступање средњих
вредности група од
заједничке средње
вредности (укупно
одступање међу
групама)

+

одступање
под
утицајем
различитих
блокова

+

случајно
индивиду-
ално
одступање
грешка

Дефиниција: Средње одступање по групама MSG , средња одступања због блокова MSB и средње одступање унутар група MSE рачунају се као

$$MSG = \frac{SSG}{k-1}, \quad MSB = \frac{SSB}{b-1}, \quad MSE = \frac{SSE}{n-k}.$$

Тест статистика је

$$F_0 = \frac{MSG}{MSE},$$

која има Фишерову расподелу с параметрима $\nu_1 = k-1$ и $\nu_2 = (k-1)(b-1)$. p - вредност теста је површина Фишерове $F_{k-1, (k-1)(b-1)}$ расподеле десно од вредности f_0 коју је тест статистика узела у узорку.

Рачунске формуле

$$SST = \sum_{i=1}^k \sum_{j=1}^b X_{ij}^2 - \frac{T_{\bullet\bullet}^2}{kb}, \quad SSG = \sum_{i=1}^k \frac{T_{i\bullet}^2}{n_i} - \frac{T_{\bullet\bullet}^2}{kb}$$

$$SSB = \sum_{j=1}^b \frac{T_{\bullet j}^2}{k} - \frac{T_{\bullet\bullet}^2}{kb}, \quad SSE = SST - SSG - SSB$$

Блок дизајн треба користити ако је утицај блокова већи од случајног утицаја, тј. $MSB > MSE$, иначе је боље користити једнофакторску дисперзиону анализу.

ANOVA табела

Извор варијације	Степени слободe	Сума квадрата	Средње одступање	F-статистика
Третман	$k - 1$	SSG	$MSG = \frac{SSG}{k - 1}$	$\frac{MSG}{MSE}$
Блок	$b - 1$	SSB	$MSB = \frac{SSB}{b - 1}$	
Грешка	$(k - 1)(b - 1)$	SSE	$MSE = \frac{SSE}{(k - 1)(b - 1)}$	
Укупно	$kb - 1$	SST		

Пример (наставак). Желимо да упоредимо четири врсте асфалта на основу података из табеле.

блок	врста асфалта				
	1	2	3	4	
1	42.7	39.3	48.5	32.8	$T_{\bullet 1} = 163.3$
2	50.0	38.0	49.7	40.2	$T_{\bullet 2} = 177.9$
3	51.9	46.3	53.5	51.1	$T_{\bullet 3} = 202.8$
	$T_{1\bullet} = 144.6$	$T_{2\bullet} = 123.6$	$T_{3\bullet} = 151.7$	$T_{4\bullet} = 124.1$	$T_{\bullet\bullet} = 544.0$

Тестирамо хипотезу

$$H_0 : m_1 = m_2 = m_3 = m_4.$$

Одредимо потребне вредности

$$\sum_{j=1}^4 \sum_{i=1}^3 x_{ij}^2 = (42.7)^2 + (50.0)^2 + (51.9)^2 + \dots + (51.1)^2 = 25136.76$$

$$\frac{T_{\bullet\bullet}^2}{kb} = \frac{(544.0)^2}{12} = 24661.33$$

$$\sum_{i=1}^4 \frac{T_{i\bullet}^2}{b} = \frac{T_{1\bullet}^2}{3} + \frac{T_{2\bullet}^2}{3} + \frac{T_{3\bullet}^2}{3} + \frac{T_{4\bullet}^2}{3} = 24866.61$$

$$\sum_{j=1}^3 \frac{T_{\bullet j}^2}{k} = \frac{T_{\bullet 1}^2}{4} + \frac{T_{\bullet 2}^2}{4} + \frac{T_{\bullet 3}^2}{4} = 24860.79.$$

$$SSG = \sum_{i=1}^4 \frac{T_{i\bullet}^2}{b} - \frac{T_{\bullet\bullet}^2}{kb} = 205.28.$$

$$SSB = \sum_{j=1}^3 \frac{T_{\bullet j}^2}{k} - \frac{T_{\bullet\bullet}^2}{kb} = 199.46.$$

$$SST = \sum_{j=1}^3 \sum_{i=1}^4 x_{ij}^2 - \frac{T_{\bullet\bullet}^2}{kb} = 475.43.$$

$$SSE = SST - SSG - SSB = 70.69.$$

Извор варијације	Степени слободe	Сума квадрата	Средње одступање	F-статистика
Третман	3	205.28	68.43	5.81
Блок	2	199.46	99.73	
Грешка	6	70.69	11.78	
Укупно	11	475.43		

Како је $MSB > MSE$, блок дизајн је добар избор модела.

Тест статистика узима вредност $f_0 = 5.81$. p -вредност теста је 0.03. Закључујемо да постоји разлика међу различитим врстама асфалта.


```
asfalt <-data.frame(ostecenost=c(42.7,39.3,48.5,32.8,50.0, 38.0,
49.7, 40.2, 51.9,46.3,53.5,51.1),
  blok=c("1","1","1","1","2","2","2","2","3","3","3","3"),
  vrsta=c("1","2","3","4","1","2","3","4","1","2","3","4"))
bd.asfalt <- aov(ostecenost ~ vrsta + blok, asfalt)
summary(bd.asfalt)
```

	Df	Sum Sq	Mean Sq	F value	Pr(>F)
vrsta	3	205.3	68.42	5.807	0.0330 *
blok	2	199.4	99.73	8.463	0.0179 *
Residuals	6	70.7	11.78		

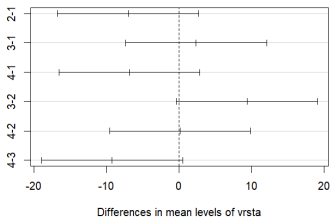
Signif. codes: 0 '***' 0.001 '**' 0.01 '*' 0.05 '.' 0.1 ' ' 1					

Као и у случају једнофакторске дисперзионе анализе, и код комплетног блок дизајна се може извезти Бонферонијев метод (са адекватно изабраним α) с тим што се у овом случају користи упарени t —тест. Међутим, овај метод је применљив само када је k мало (у супротном би α морало да буде сувише мало а самим тим тест би имао малу моћ).


```
plot(TukeyHSD(bd.asfalt, "vrsta"))
```

95% family-wise confidence level

Како је дисперзиона анализа повезана са линеарном регресијом?

Дисперзиона анализа је специјалан случај линеарног регресионог модела.

Ако имамо једну категоричку променљиву са k нивоа, у регресији се моделује помоћу индикаторских променљивих:

$$Y_i = \beta_0 + \beta_1 x_{i1} + \dots + \beta_{k-1} x_{i(k-1)} + \varepsilon_i.$$

Тестирање $H_0 : \beta_1 = \dots = \beta_{k-1} = 0$ је исто што и тестирање $H_0 : m_1 = \dots = m_k$ у дисперзионој анализи, па су и F тестови исти. Додавањем блокова добиће се вишеструка линеарна регресија.

Дисперзиона анализа се фокусира на разлагање дисперзије, док се регресија фокусира на прављење модела.


```
lm.samostalnost<-lm(poeni~broj_dece,samostalnost)
summary(lm.samostalnost)
```

Call:

```
lm(formula = poeni ~ broj_dece, data = samostalnost)
```

Residuals:

Min	1Q	Median	3Q	Max
-29.769	-7.653	1.093	7.693	30.847

Coefficients:

	Estimate	Std. Error	t value	Pr(> t)
(Intercept)	62.207	2.928	21.244	< 2e-16 ***
broj_decejedno	4.547	4.141	1.098	0.277203
broj_decetroje	5.429	4.214	1.288	0.203274
broj_decevice	17.263	4.297	4.017	0.000187 ***

Signif. codes: 0 '***' 0.001 '**' 0.01 '*' 0.05 '.' 0.1 ' ' 1

Residual standard error: 11.34 on 53 degrees of freedom

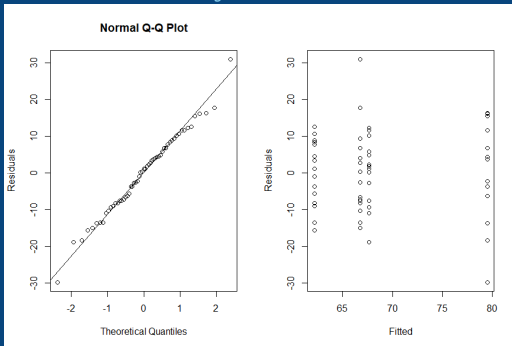
Multiple R-squared: 0.2451, Adjusted R-squared: 0.2023

F-statistic: 5.735 on 3 and 53 DF, p-value: 0.001787

Провера претпоставки


```
qqnorm(residuals(lm.samostalnost), ylab="Residuals")
qqline(residuals(lm.samostalnost))
plot(fitted(lm.samostalnost),
     residuals(jda.samostalnost), xlab="Fitted", ylab="Residuals")
```


Исти графици се добијају и ако се стави `jda.samostalnost` уместо `lm.samostalnost`.

- ★ Вишефакторска дисперзиона анализа, или факторски дизајн укључује више од једног фактора који имају две или више категорија. Приликом прављења дизајна треба обратити пажњу на комбинације категорија, такозвану интеракцију међу факторима.
- ★ Уравнотежени некомплетни блок дизајн се користи када нисмо у могућности да у сваком блоку имамо сваку групу. Тада формирамо дизајн пазећи да у сваком блоку имамо исти број група, као и да су групе равномерно заступљене.

